

DOM U CHROMEJ STRAKY

Archeologický a archeozoologický výskum zaniknutej stredovekej dediny Tomanová¹

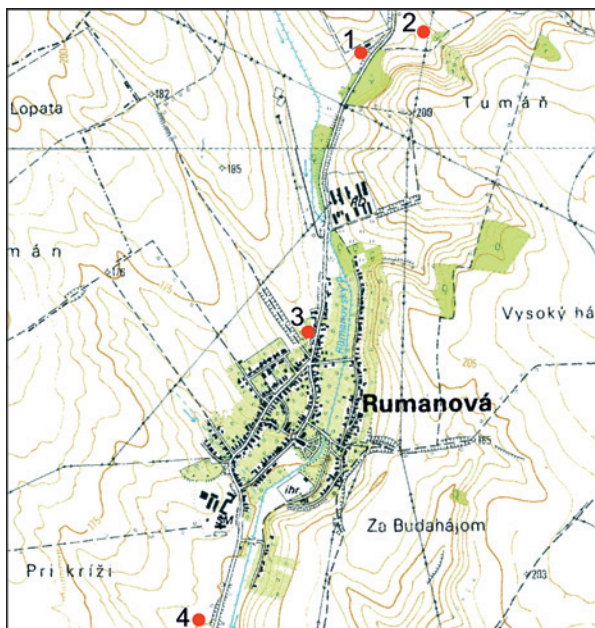
MÁRIO BIELICH – ZORA BIELICHOVÁ

House of the Lame Magpie. Archaeological and Archaeozoological Research of the Deserted Medieval Village of Tomanová. Archaeological research in the cadastre of the village of Rumanová (Nitra dist.) in the location of Tomanov háj was carried out in 2020–2021. The geophysical survey here partially delineated the edges of the medieval settlement, which, based on written sources, existed from the middle of the 12th to the beginning of the 15th c. A total of 16 housing estates, relics of the Tomanová (Tomáň) village, were uncovered. Based on the analysis of the ceramic material, it was possible to capture two time horizons of its settlement. An important discovery is a dwelling, perhaps a mansion, from the end of the 14th to the beginning of the 15th c. The examined animal remains prove the importance of domestic animal breeding and the predominant consumption of pork. A remarkable find is the partially preserved skeleton of a magpie (*Pica pica*), discovered on the floor of the basement area of the investigated dwelling.

Keywords: Western Slovakia, Late Medieval, settlement, material culture, ceramics, animal bones, diet.

ÚVOD

V severovýchodnej časti katastra obce Rumanová (okr. Nitra) sa v rokoch 2020 až 2021 uskutočnil archeologický výskum, počas ktorého sa podarilo

Obr. 1. Rumanová. Lokalizácia stredovekých lokalít v katastri obce. 1 – Horné pole; 2 – Tomanová; 3 – intravilán (dom P. Majzela); 4 – Pri kríži (Poláková/Vlkolinská 2022; mapový podklad <https://zbgis.skgeodesy.sk/>).

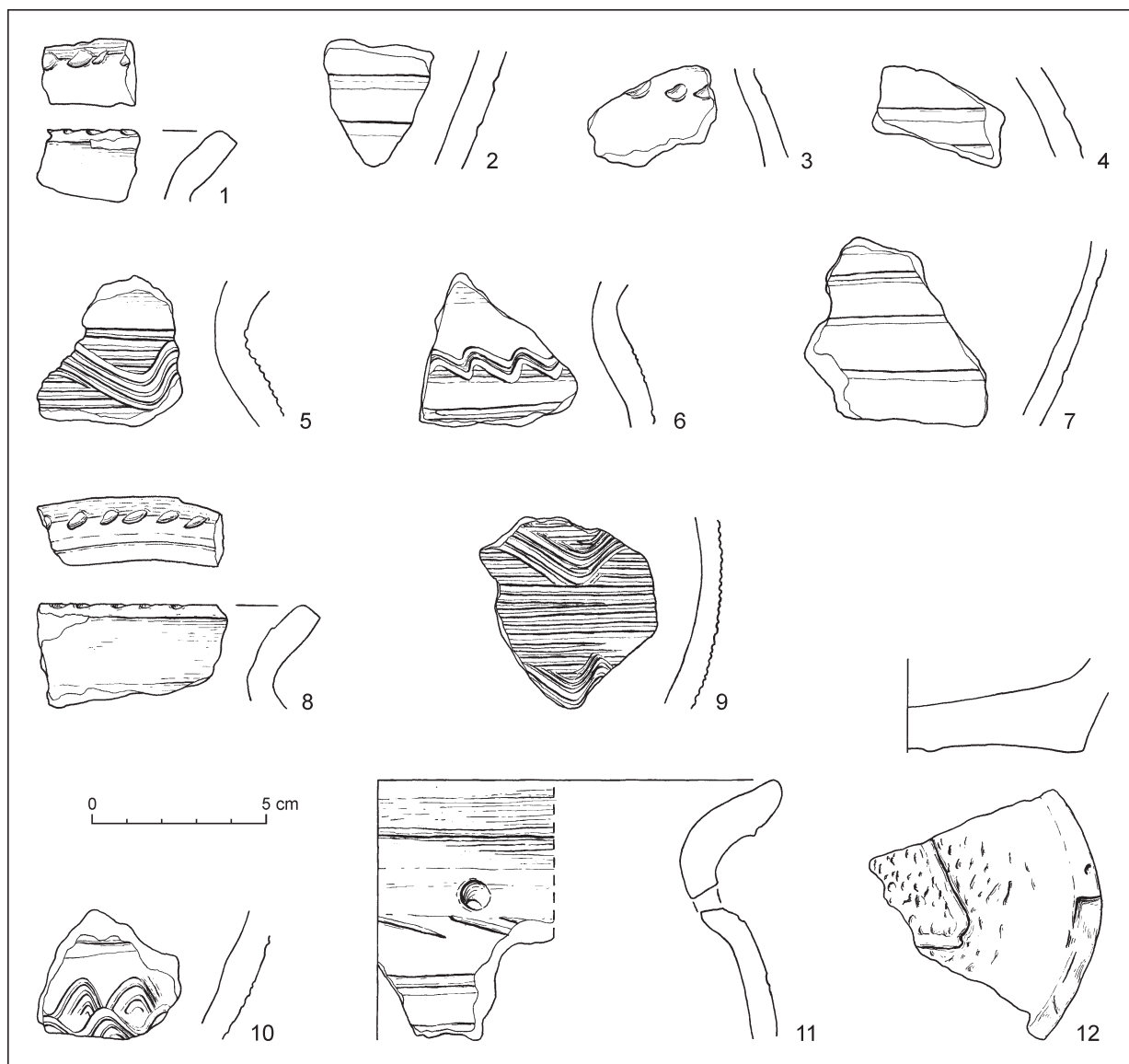
zachytiť sídliskové objekty zo zaniknutej obce Tomanová a jej hospodárskeho zázemia. Písomné pramene dokladajú jej existenciu od polovice 12. do začiatku 15. stor. Príspevok prezentuje prvé archeologické doklady jej osídlenia a prináša predbežnú analýzu získanej kolekcie materiálnej kultúry (keramika a zvieracie kosti).

Zatiaľ najstaršie stredoveké nálezy pochádzajú z polohy Horné pole v Rumanovej, na ktoré sa prišlo v roku 1994 pri zemných prácach v oplotenej časti viníc. Zlomky hrncovitých nádob (sedem črepov), zdobených typickou vlnovkou, pásom vpichov, či obežných rýh, patria do 9.–10. stor., teda do veľkomoravského obdobia (Fusek 1994, 58). V roku 2002 sa pri záchranom archeologickom výskume podarilo G. Nevizánskemu zdokumentovať v intraviláne dediny za domom P. Majzela (obr. 1: 3) sídliskový objekt z neskorého stredoveku, ktorý bol rámcovo datovaný do 14.–15. stor. (Nevizánsky 2003, 102, 103).

ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM

Rumanová leží po oboch stranách Rumanovského potoka, v plytkej dolinke juhozápadnej časti Nitrianskej pahorkatiny (časť Zálužianska pahorkatina). Zisťovací archeologický výskum prebiehal na parc. č. 2314/1 (poloha Tomanov háj), ktorá sa nachádza v nezastavanom priestore severovýchodne od

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu agentúry VEGA 2/0083/21.

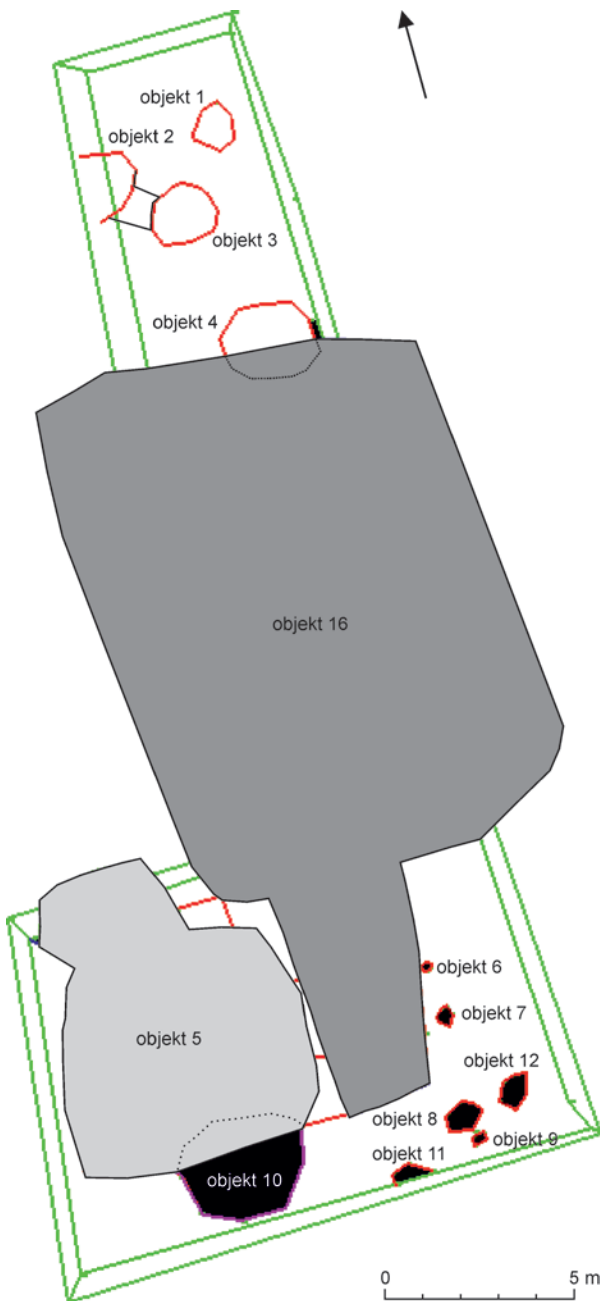

Obr. 2. Rumanová-Horné pole. Výber keramických fragmentov (kresba. Ž. Nagyová).

intravilánu obce, východne od komunikácie vedúcej z Rišňoviec do Rumanovej (obr. 1). Počas prieskumu v roku 2020 sme uskutočnili povrchový zber okolo oplotenia viníc na danej polohe. Na halde výkopu oplotenia sa nám podarilo pozbierať niekoľko črepov. Tieto nálezy sú datované do 11.–12. stor. Je možné, že daná poloha bola kontinuálne osídlená v období 9.–12. stor. (obr. 2).

Terén mal pred začatím výskumných prác svahovitý charakter, s klesaním zo severu na juh (obr. 1: 2). Počas skrývky ornice sme v sonde na sprášovom podloží zachytili 16 sídliskových objektov z obdobia neskorého stredoveku (obr. 3). Mocnosť zníženia v tomto priestore bola cca 0,3–0,4 m. Postupne sme preskúmali niekoľko typov sídliskových objektov – obytnú stavbu (objekt 16),

pec (objekty 2 a 3), menšie (objekty 1 a 4) i väčšie sídliskové objekty (objekt 5) a kolové jamy (objekty 6–9; 11–15). Obytnú stavbu reprezentuje objekt 16. Tento obdĺžnikový objekt má rozmery 11 × 7 m, hĺbka po podlahu pivnice od úrovne zachytenia je cca 2,5 m. Do pivnice domu sa vstupovalo z juhu pravdepodobne schodiskom. Dĺžka jazykovitej rampy je skoro 5 m (obr. 3). V profile rezu objektom sme zdokumentovali 1 m hrubú mazanicovú vrstvu, nad ktorou sa nachádzala 0,8 m hrubá vrstva žltého ílu (obr. 4). Na dne pivnice sme v severnej a južnej časti zachytili menšie žliabky po drevenej konštrukcii, ktoré pravdepodobne slúžili na udržanie vnútornej konštrukcie. V zásype objektu sa nachádzal bohatý archeologický materiál. Analyzovali sme 506 keramických zlomkov. Severne od

Obr. 3. Rumanová-Tomanová. Plán sondy z rokov 2020–2021 (kresba M. Bielich).

obytnej stavby sme zachytili pec (objekty 2 a 3) na prípravu potravín (obr. 5). Pec mala dĺžku 2 m, predpecná jama dĺžku 0,9 m, šírka roštu bola 0,8 m. Steny kupoly boli vypálené do červena. Orientovaná bola v smere V – Z so vstupom z východu.

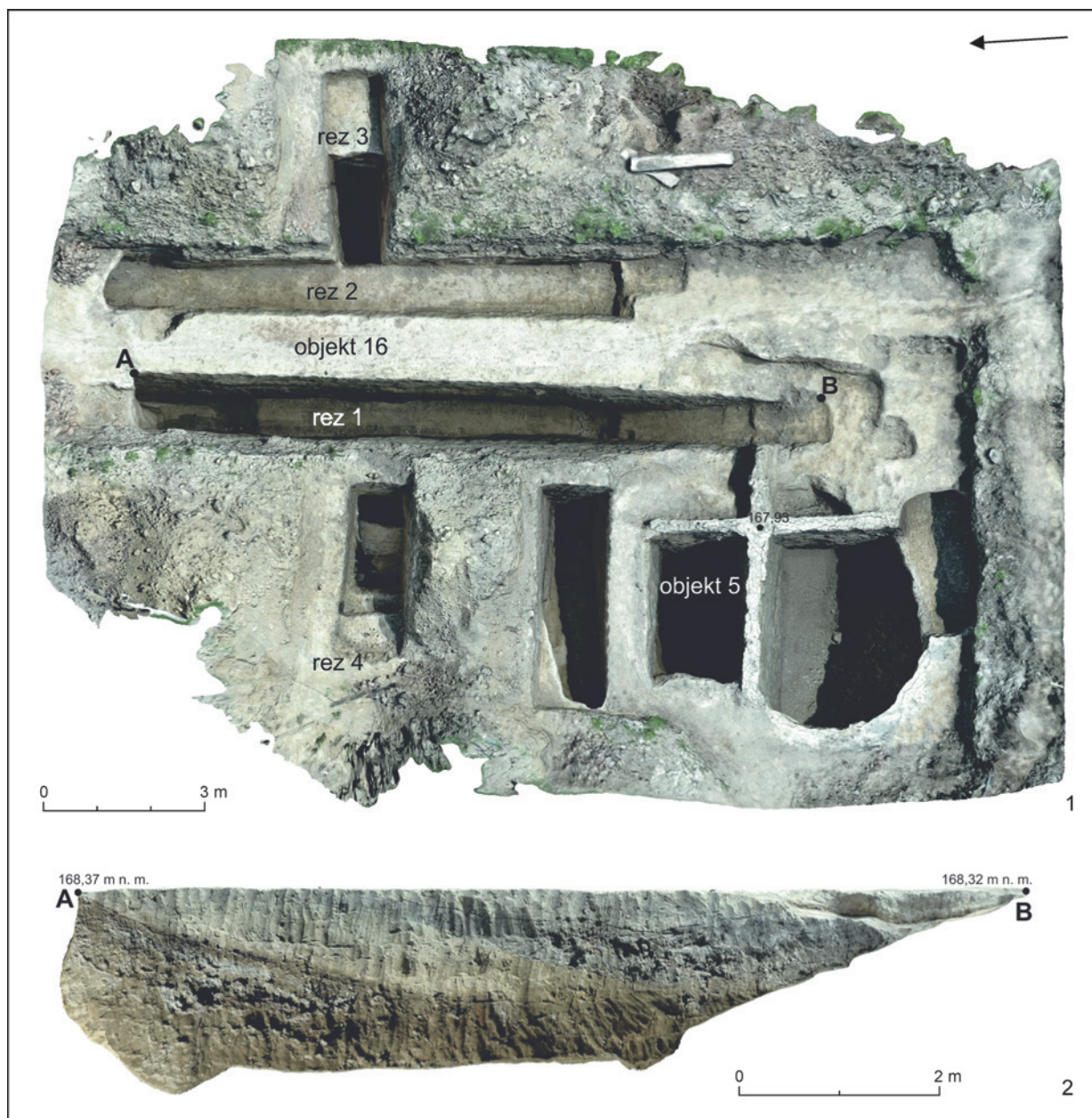
Juhozápadne od obytnej stavby sme zachytili väčší sídliskový objekt v pôdoryse kruhového tvaru (pr. 4,2 m, hĺ. 0,25 m). Objekt mal v profile šošovkovitý tvar. Do objektu sa vstupovalo zo severu po schodíkoch. Šírka schodiska bola približne 2 m. Objekt mohol slúžiť ako ľadovňa a neskôr ako odpadová

jama. Zásypové vrstvy na profile ukazujú postupné zasypanie. V južnej časti bola jama narušená starším pravekým objektom (objekt 10).

Menšie sídliskové jamy reprezentujú objekty 1, 4 a 10. Ich veľkosť sa pohybovala okolo 1 m a boli plytké (hĺ. do 0,7 m). Obsahovali veľmi málo keramickeho materiálu, preto sú ťažko datovateľné. Je však isté, že objekt 10 pochádza z obdobia mladšieho praveku, čo dokazuje, že na predmetnej polohe bolo aj staršie osídlenie. Kolové jamy sa koncentrovali južne od obytného objektu (obr. 5). Ich priemer sa pohyboval od 0,18 m do 0,4 m a max. hĺbka dosahovala 0,5 m. Ide o dve skupiny. Jedna asi tvorila konštrukciu prístrešku pri vstupe (objekty 6 a 7) a druhá, nachádzajúca sa južnejšie, predstavovala samostatnú nadzemnú kolovú stavbu (objekty 8, 9, 11–15).

Keramický materiál

Charakteristickou črtou keramickeho inventára z Rumanovej je vysoká fragmentárnosť a nízka typová rôznorodosť škály hrnciarskych výrobkov. Pritom až 85 % exemplárov črepov je z hrncovitých nádob. Väčšina keramickech nálezov pochádza z objektov 5 a 16, ktorým sa budeme venovať podrobnejšie. V skúmanom súbore sme identifikovali hrncovité nádoby, misy, pokrievky, džbánky a zásobnice. Dominantným tvarom, ako sme uviedli, je hrniec. Výšku hrncov bolo ťažké stanoviť, keďže rekonštruovateľný bol iba jeden exemplár. V rámci typov okrajov dominovali výrazne profilované, nahor vyťahnuté (obr. 6: 5, 7, 9), často aj zahrotené, s vnútorným žliabkom alebo vodorovne zakončené (obr. 7: 1; 8: 10). Ich konkrétne vyhotovenie bolo pomerne rozmanité. Tvar ústia je značne rôznorodý. Vyskytujú sa plynulo nasadené exempláre (obr. 7: 2; 8: 8), ale častejšie je ostré nasadenie na telo (obr. 6: 3; 7: 1), ktoré je charakteristické pre mladšie obdobie. Nádoby boli vyhotovené obtáčaním, na čo poukazuje tiež prítomnosť značiek na dňach nádob (obr. 9: 2). V súbore majú veľmi zriedkavé zastúpenie. Značky sú odtlačky obrazca vyrytého na pracovnej ploche hrnciarskeho kruhu. Objavujú sa na všetkých druhoch nádob od včasného až po vrcholný stredovek. Ich používanie bolo rozšírené nezávisle od špecifického regionálneho prejavu. Najčastejšie išlo o jednoduchý kríž a kríž v kruhu, výnimočné sú značky v pravouhlom poli (Hoššo 1986, 20). Pokiaľ ide o prítomnosť výzdoby na keramickech fragmentoch, tak v objektoch 5 a 16 tvorili črepy bez výzdoby vyše 80 %. Výzdobu predstavujú prvky pozostávajúce z rytej výzdoby vyhotovenej dvojhrotovým nástrojom, a to v podobe vlnoviek (obr. 8: 6) a vodorovných línií (obr. 8: 8), ako aj vrypov na

Obr. 4. Rumanová-Tomanová. Fotogrametria (autor B. Balžan).

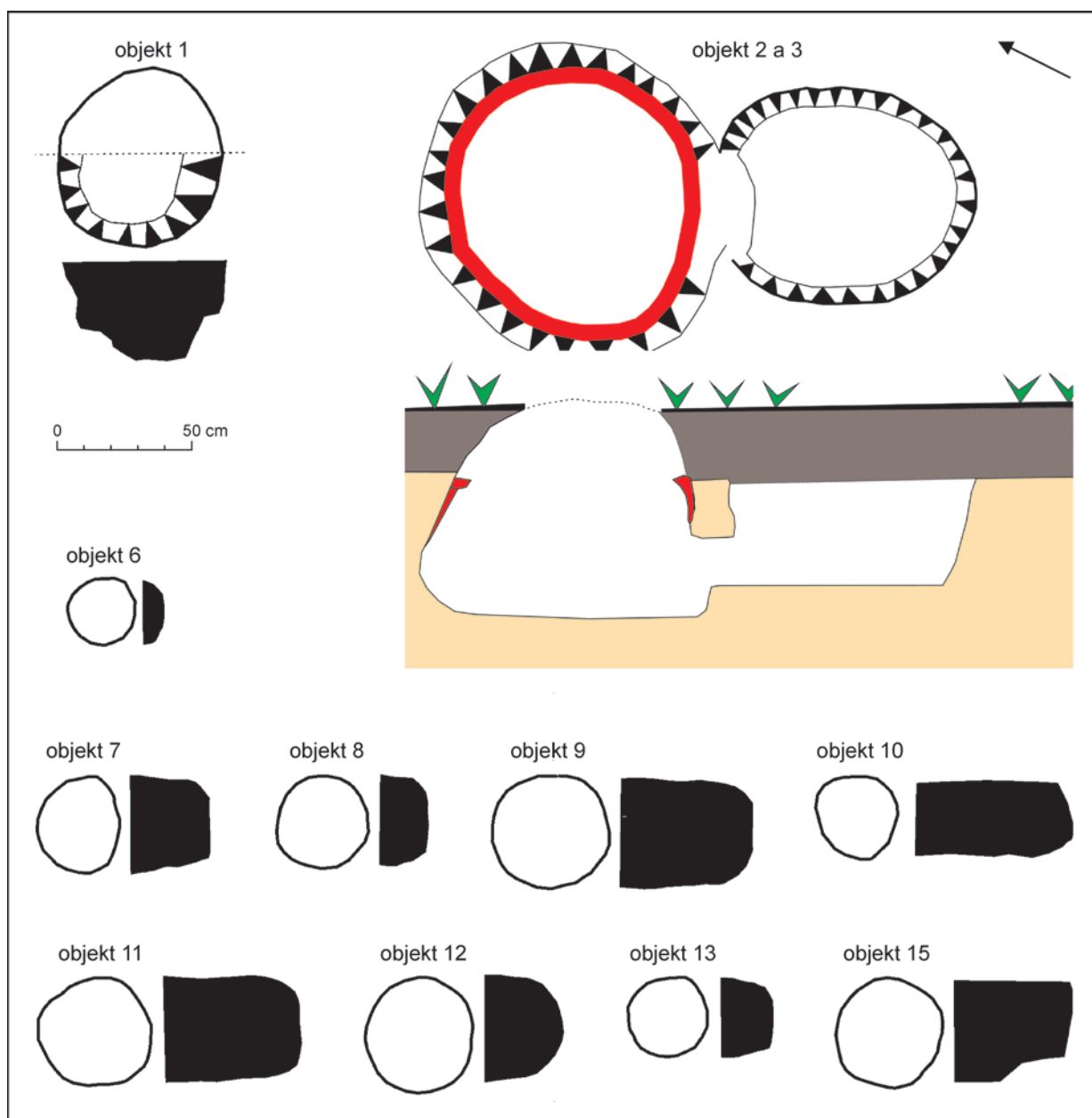
uchách (obr. 7: 3; 8: 7). Len v jednom prípade bola nájdená nádoba zdobená radielkom, a to v objekte 16 (obr. 8: 10).

V skúmanom súbore dominuje vysoká misa (obr. 9: 5) s rytou výzdobou na tele a zdobeným horným okrajom. S podobným typom sa stretávame na lokalite Branč-Veľká Ves (RuttKay/Cheben/RuttKayová 1994, 234, obr. 6: 9). Hlboká misa s takmer kolmými stenami sa objavuje v severnej časti Karpatského oblúka po polovici 14. stor. bez bližšie identifikovaného predchodcu (Hoššo 1983, 217). V zásade ide o hrubé, nízke, široké nádoby s roztvoreným, alebo zatiahnutým okrajom, vyrá-

bané obtáčaním a vytáčaním, pričom dno je bez značiek (Španihel 2014, 148).

V skúmanom súbore sa vyskytuje niekoľko typov džbáňok. Výrazne profilovaný okraj z Rumanovej (obr. 7: 4) má analógie na lokalite Branč-Veľká Ves (RuttKay/Cheben/RuttKayová 1994, 234, obr. 6: 3). Džbány majú štíhle hrdlo, zvislý okraj s výlevkou a vajcovité telo s max. vydutím v hornej tretine výšky, resp. kalichovité ústie nasadené priamo na vydutine. Džbán sa objavuje na západnom Slovensku koncom prvej polovice 14. stor. (Hoššo 1983, 217).

Evidujeme tiež tri fragmenty zvoncovitých pokrievok s masívnym gombíkovitým držadlom (obr.

Obr. 5. Rumanová-Tomanová. Plány vybraných objektov (kresba M. Bielich).

7: 8–10). Analogické nálezy pochádzajú z lokality Branč-Veľká Ves (*Ruttkay/Cheben/Ruttkayová 1994, 234, obr. 6: 1, 4, 7*), ktoré sú na základe mincí datované do 15. stor. Hlinené pokrievky sa na západnom Slovensku začínajú objavovať na konci 13. stor. (*Ruttkay 1995, 577*), avšak masové rozšírenie nastáva až od polovice 14. stor. (*Hoššo 1983, 216*). Ide o drobné misky, ktoré majú k dnu pripojené gombíkovité držadlo (*Španihel 2014, 151*).

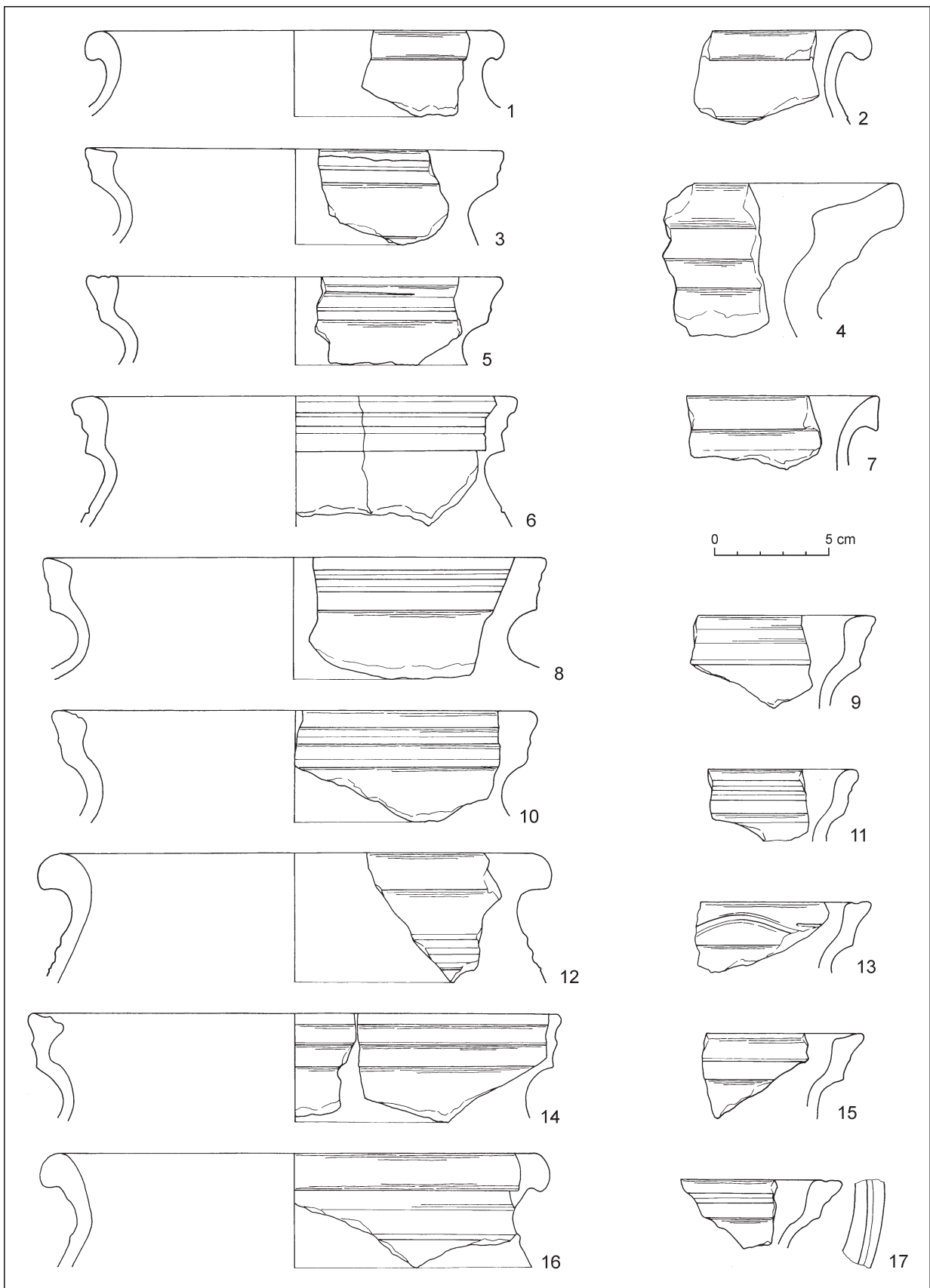
V Rumanovej sa podarilo doložiť niekoľko zlomkov zásobníc v objektoch 5 a 16. Zásobnice boli na pleciah zdobené rytými obežnými líniami (obr. 7: 14, 15). S podobnými typmi sa stretávame

v okolí Nitry pomerne často. Najstaršie stredoveké nádoby označené ako zásobnice sa objavujú v našom okolí na Morave v prvej polovici 11. stor. (*Goš/Karel 1979, 167*).

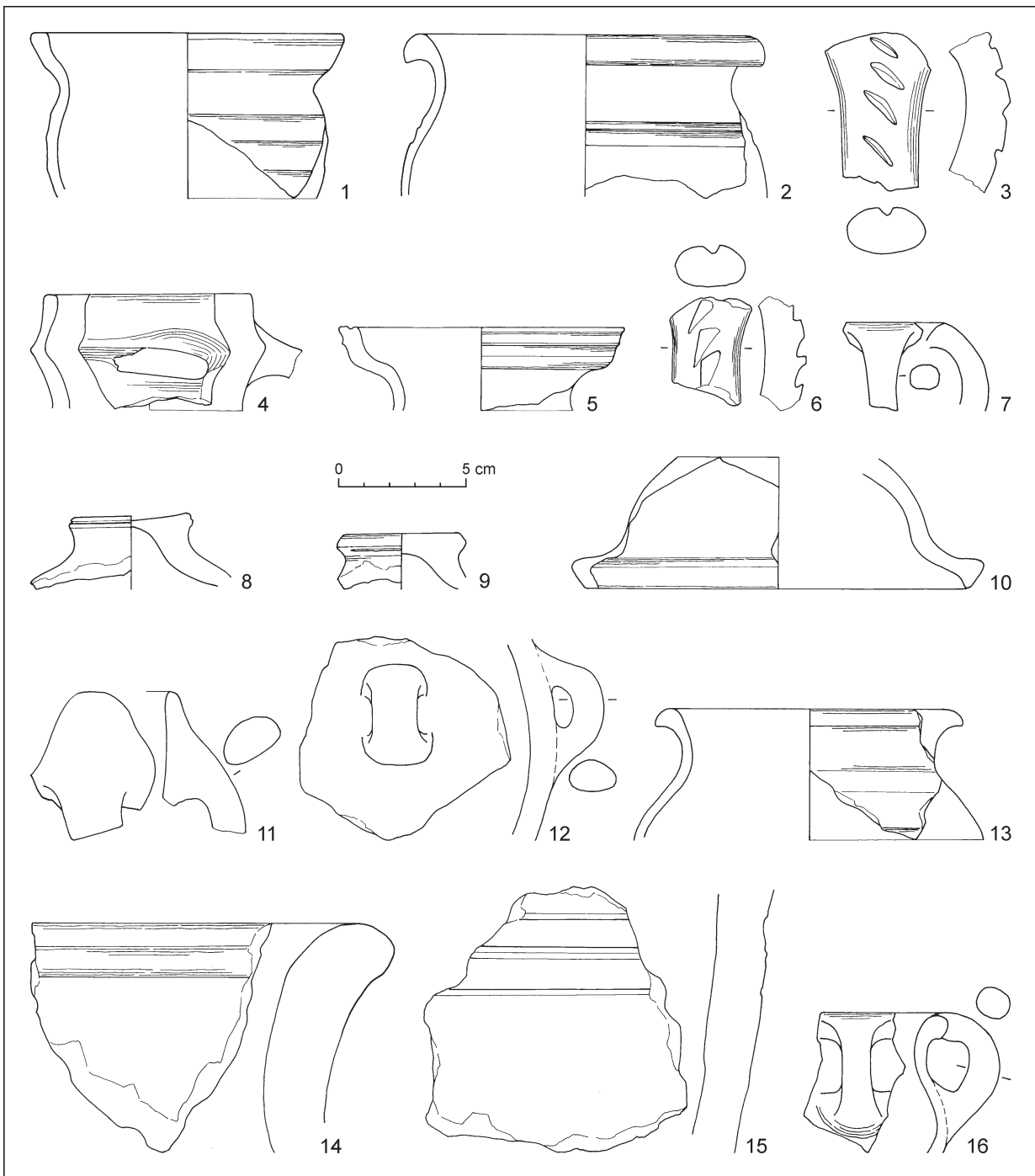
ARCHEOZOOLOGICKÝ VÝSKUM

Materiál a metodika

Kostrové zvyšky zvierat pochádzajú zo zásypu objektov 4, 5 a 16, preskúmaných v sonde 1. Tento príspevok hodnotí 21 z celkovo 24 evidovaných

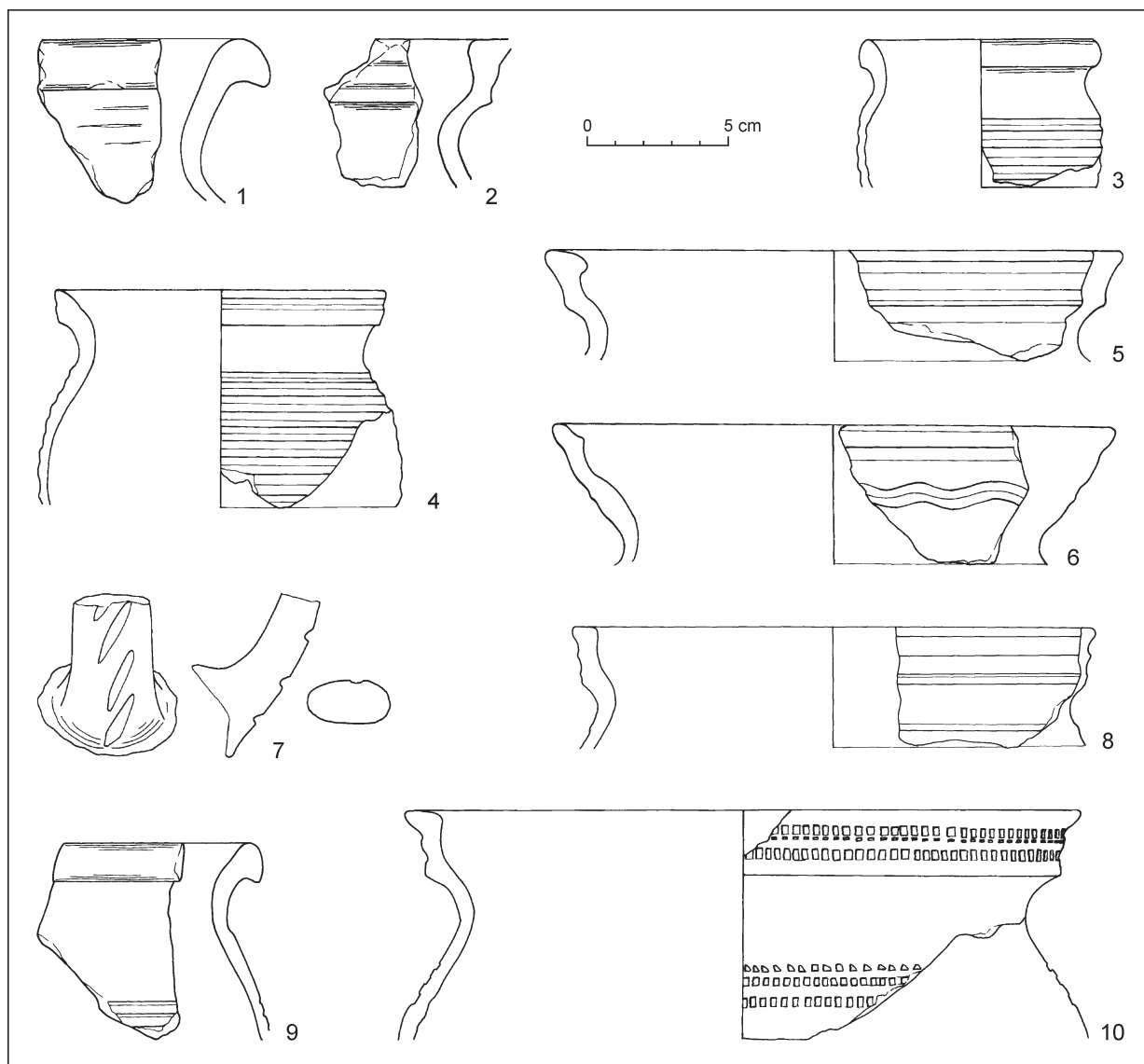
Obr. 6. Rumanová-Tomanová, objekt 5. Výber keramiky (kresba B. Arvaiová).

Obr. 7. Rumanová-Tomanová, objekt 5. Výber keramiky (kresba B. Arvaiová).

vzoriek, nakoľko tri obsahovali iný organický materiál ako kosť (drevo a pod.). Kosti pochádzajú z hl. 0,1–3,2 m a reprezentujú hlavne zásyp zásobnej/odpadovej jamy (objekt 5) a domu s podpivničením (objekt 16). Hodnotené zvieracie zvyšky boli vyberané zo zásypu ručne. Boli podrobené makroskopickej analýze s využitím lupy s nízkym rozlíšením (max. 10×). V rámci procesu identifikácie nálezov, určovania veku a pohlavia jedincov,

boli využité štandardné archeozoologické metódy (Kolda 1936; Schmid 1972; Silver 1969) a porovnávacia zbierka spoluautorky. Štúdium modifikácií súvisiacich s tafonomickými a patologickými procesmi sa riadilo metodikou R. Lymana (1994), J. R. Bakera a D. R. Brothwella (1980). Metrické údaje boli odoberané v milimetroch posuvným meradlom podľa metodiky A. von den Driesch (1976). Hmotnosť nálezov bola meraná s presnosťou 0,1 g.

Obr. 8. Rumanová-Tomanová, objekt 16. Výber keramiky (kresba B. Arvaiová).

Archeofaunálne zvyšky boli, vzhľadom na relatívnu chronológiu, kvantifikované pre každý objekt zvlášť. Boli použité primárne kvantifikačné metódy – počet (NISP) a hmotnosť identifikovaných fragmentov (WISP). Minimálny počet jedincov (MNI), určovaný na základe najčastejšie sa vyskytujúceho elementu a stranej príslušnosti, uvádzame len pri analýze vekovej štruktúry súboru.

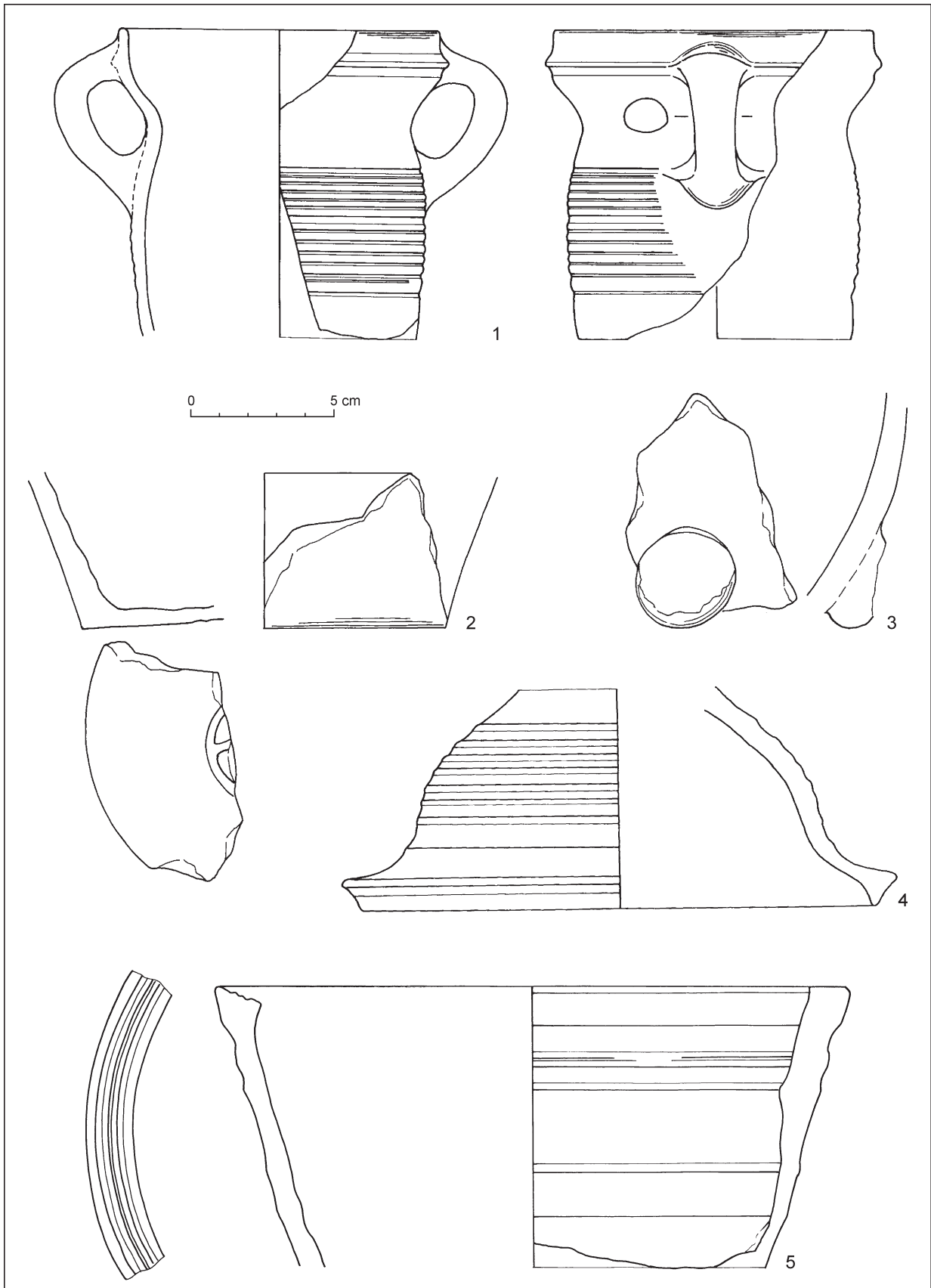
Zastúpenie živočíšnych druhov

AnalYZovali sme 191 nálezov s celkovou hmotnosťou 1846,8 g. Na úrovni druhu a rodu bolo určených 134 nálezov (tabela 1). Neurčené nálezy tvoria 29 %

z celkového počtu. Identifikovaných bolo 12 druhov zo skupiny cicavcov, vtákov a mäkkýšov. Domáce zvieratá reprezentuje hovädzí dobytok (*Bos taurus*), sviňa domáca (*Sus domesticus*), ovca (*Ovis aries*), koza (*Capra hircus*), kôň (*Equus caballus*), pes (*Canis familiaris*), kura domáca (*Gallus domesticus*) a pravdepodobne hus domáca (cf. *Anser domesticus*). Z divo žijúcich druhov ide o jeleňa lesného (*Cervus elaphus*), líšku hrdzavú (cf. *Vulpes vulpes*) a straku obyčajnú (*Pica pica*)². Boli identifikované kosti neurčených drobných hlodavcov (*Rodentia*) a zvyšky ulity slimáka rodu *Cepaea*.

Medzi určenými nálezmi dominujú domáce druhy zvierat (78,6 %), zatiaľ čo divé sú zastúpené v nízkom počte (21,4 %). Pri nezapočítaní kostí

² Za druhové určenie nálezu kostry autori ďakujú Erike Gál z Ústavu archeológie HUN-REN Research Centre for the Humanities.

Obr. 9. Rumanová-Tomanová, objekt 16. Výber keramiky (kresba B. Arvaiová).

Tabela 1. Rumanová-Tomanová. Sortiment živočíšnych druhov z preskúmaných objektov. Hmotnosť uvedená v gramoch. Vysvetlivky: * – parah; s – kostra. Kvantifikované podľa počtu a hmotnosti nálezov v gramoch.

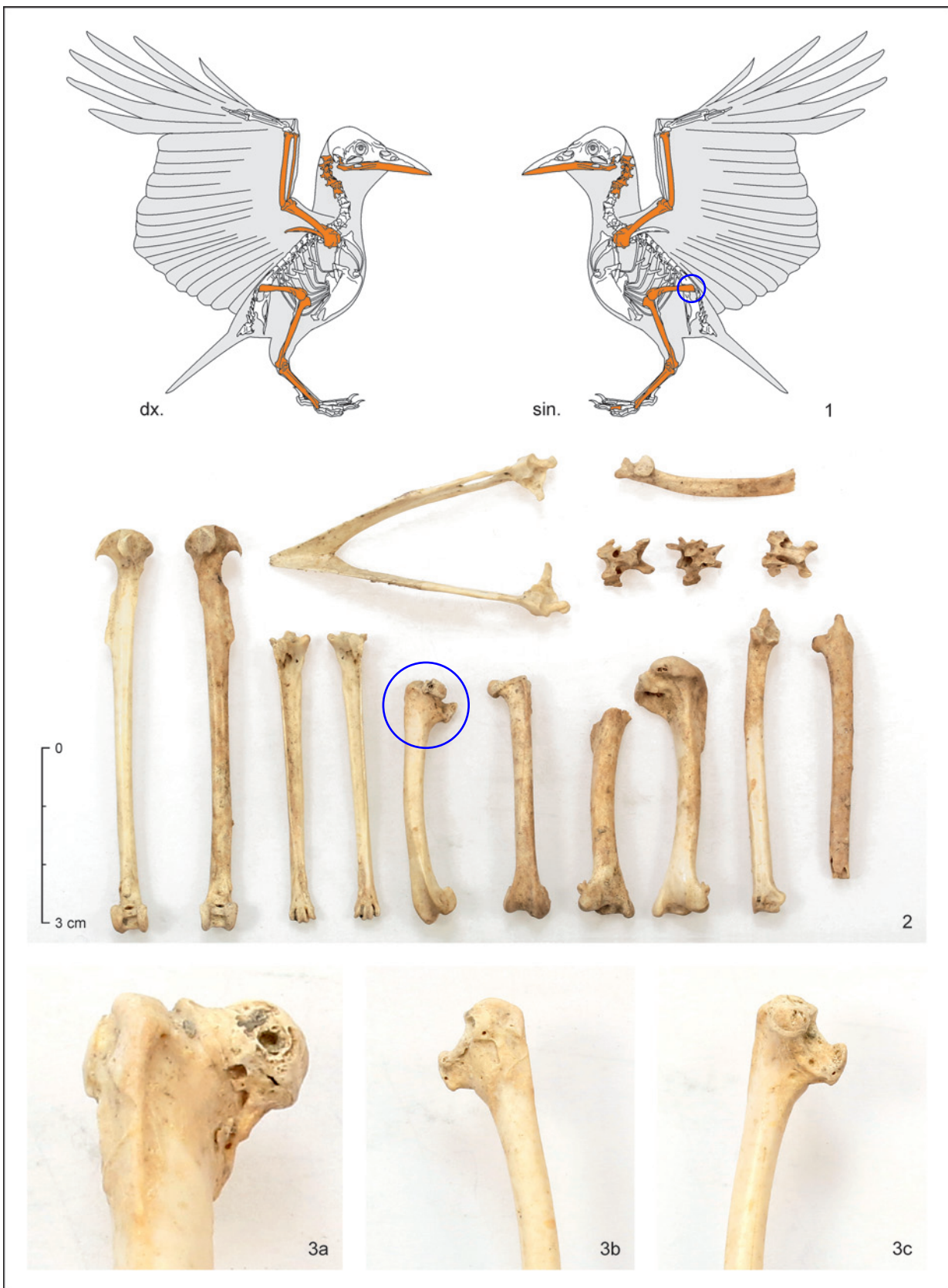
Taxón	Objekt 4		Objekt 5		Objekt 16		Spolu	
	NISP	WISP	NISP	WISP	NISP	WISP	NISP	WISP
<i>Equus caballus</i>	1	73	4	125,3	–	–	5	198,3
cf. <i>Equus caballus</i>	–	–	–	–	1	115,9	1	115,9
<i>Bos taurus</i>	–	–	9	338	1	18,8	10	356,8
cf. <i>Bos taurus</i>	–	–	5	73,6	–	–	5	73,6
<i>Bos/Equus</i>	–	–	–	–	1	51,6	1	51,6
<i>Sus domesticus</i>	–	–	41	344,6	3	48,2	44	392,8
cf. <i>Sus domesticus</i>	–	–	–	–	1	7,2	1	7,2
<i>Capra hircus</i>	–	–	3	83,2	–	–	3	83,2
<i>Ovis aries</i>	–	–	1	4,7	–	–	1	4,7
<i>Ovis/Capra</i>	–	–	11	81	1	3,7	12	84,7
<i>Canis familiaris</i>	–	–	1	11,5	–	–	1	11,5
<i>Gallus domesticus</i>	–	–	4	3,2	–	–	4	3,2
cf. <i>Gallus domestica</i>	–	–	1	0,7	–	–	1	0,7
cf. <i>Anser domesticus</i>	–	–	2	4,7	1	3,2	3	7,9
Domáce	1	73	82	1070,5	9	248,6	92	1392,1
<i>Rodentia</i>	–	–	1	0,2	–	–	1	0,2
<i>Cervus elaphus</i>	–	–	1	49,7	1 + 11*	84,5	2 + 11*	134,2
cf. <i>Cervus elaphus</i>	–	–	1	38,2	2*	5	1 + 2*	43,2
cf. <i>Vulpes vulpes</i>	–	–	1	6,8	–	–	1	6,8
<i>Pica pica</i>	–	–	–	–	21s	4,9	21s	4,9
Divé	–	–	4	94,9	22 + 13*	94,4	26 + 13*	189,3
<i>Cepaea</i> sp.	–	–	4	2,2	–	–	4	2,2
Mäkkýše	–	–	4	2,2	–	–	4	2,2
Veľký cicavec	–	–	17	150,5	–	–	17	150,5
Stredne veľký cicavec	–	–	36	106	2	5,7	38	111,7
Neurčená kosť	–	–	–	–	1	1	1	1
Neurčené	–	–	53	256,5	3	6,7	56	263,2
Spolu	1	73	143	1424,1	47	349,7	191	1846,8

pochádzajúcej z kostry straky (n = 21) by bol podiel lovnej zveri temer zanedbateľný. V rámci skupiny domácich zvierat (NISP = 92) prevláda ošípaná (48,9 %) nad ovcou/kozou (17,4 %) a turom (16,3 %). V malom počte evidujeme zvyšky koňa (6,5 %) a kury domácej (5,4 %). Pes je zastúpený jediným nálezom (1,1 %).

Podiel anatomicky určených kostí je 75,4 % (Bielichová 2021). Dominujú skeletové elementy lebky a zuby (NISP = 43), pravidelne sú zastúpené aj kosti zadných (NISP = 37) a predných končatín (NISP = 35) i trupu (NISP = 21). Identifikovali sme štyri ulity slimáka. U cicavcov a vtákov bolo v sú-

bore zastúpených viac kostí viažucich svalovinu (NISP = 82) ako bezmäsitých elementov (NISP = 62).

Až na kostru straky sa v súbore nevyskytujú ucelené kosti alebo časti celých jedincov. Kostí straky pochádzajú z neúplne preskúmaného objektu, zo sedimentu boli vyberané ručne a je možné, že chýbajúce elementy zostali v ostatnej časti zásypu. Našli sa v deštrukcii pivnice objektu 16, v spodnej sivej vrstve v hĺbke 2 m v reze 1. Identifikovali sme dolnú čeľusť, šesť krčných stavcov, časť zobákovitej kosti a lopatky, obe ramenné a lakťové kosti, časť vretennej kosti, obe stehnové kosti, *tibiotarsi*, *tarzometatarsi* a jeden prstový článok (obr. 10).

Obr. 10. Rumanová-Tomanová. Kostra straky. 1 – zachovalosť; 2 – súborný pohľad na kosti; 3a–c – detail patologických zmien hlavice stehrovej kosti, tri pohľady; bez mierky (schéma kostry podľa <https://www.archeozoo.org>; foto P. Červeň).

Tabela 2. Rumanová-Tomanová. Veková štruktúra identifikovaných zvierat. Kvantifikované podľa počtu nálezov.

Taxón	Relatívny vek											NISP
	Juvenis	Juvenis ?	Juvenis/ subadultus	Subadultus	Subadultus ?	Nie starý	Subadultus/ adultus	Adultus	Adultus ?	Adultus (starý)	Nie mladý	
<i>Equus caballus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	4	1	-	5
<i>Bos taurus</i>	-	-	-	-	-	-	4	-	2	-	6	12
<i>Bos/Equus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
<i>Sus domesticus</i>	1	-	1	2	1	2	6	4	2	-	8	27
<i>Capra hircus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
<i>Ovis aries</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
<i>Ovis/Capra</i>	-	-	-	-	-	-	5	1	1	-	-	7
<i>Canis familiaris</i>	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
cf. <i>Anser domesticus</i>	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	2
<i>Gallus domesticus</i>	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	-	3
Rodentia	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
<i>Cervus elaphus</i>	-	-	-	-	-	-	1	-	5	-	-	6
cf. <i>Vulpes vulpes</i>	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
<i>Pica pica</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	13	-	-	13
Veľký cicavec	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1	3
Stredne veľký cicavec	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Spolu	1	1	1	2	1	3	20	6	32	1	18	86

Pohlavie a vek jatočných zvierat

Pohlavie jedincov sme identifikovali v 11 prípadoch. Gracilne stavané rohové výbežky s najväčšou zachovanou dĺžkou 122,3 mm z objektu 5C (nález 10/2) patrili pravdepodobne dospelaj samici *Capra hircus*. Rozmery jedného z nich na báze výbežku boli 29,78 × 21,25 mm. Za pravdepodobne samiči (slipek?) možno považovať aj ľavý *tarzometatarsus* kury bez ostrohu z objektu 5D (nález 20/10). U ošípanej bol evidovaný pomer samcov a samíc 4 : 2 (podľa NISP), resp. 2 : 1 (podľa MNI). Jediná vcelku zachovaná dolná čeľusť ošípanej z objektu 5 (nález 6/1) patrila samcovi staršiemu ako rok a pol. Mladší juvenilný/subadultný samec z objektu 5D bol identifikovaný na základe tvaru a veľkosti očného zubu (nález 2/25). Samčie pohlavie dospelého jeleňa bolo determinované na základe úlomkov parožia z objektu 16 (nález 21/2 a 23/6, 7).

U cicavcov a vtákov bolo zaradenie do vekovej kategórie možné pri 86 nálezoch (tabela 2). Výsledky ukazujú, že väčšina kostí reprezentuje

dospievajúce až dospelé jedince (66,3 % z celkovo 86 hodnotených). V prípade s istotou určených nálezov *juvenis/subadultus* a *subadultus/adultus* je pomer týchto vekových kategórií 4 : 25. Prítomnosť hypoplázie skloviny, obrus zubov a veľkosť kostí naznačuje, že konské zvyšky pochádzajú pravdepodobne s jedného, maximálne dvoch dospelých jedincov. Krčný stavec s obojstranne prirastenými diskami (nález 7/2) i artrotické zmeny na ich okrajoch (nižšie) ukazujú na starší vek psa. Podobne u domácich turov a malých prežúvavcov evidujeme len dospievajúce alebo dospelé jedince. O juvenilnom alebo subadultnom veku možno uvažovať iba v prípade poslednej dolnej stoličky (nález 23/4), ktorá vykazuje vývin a abráziu typickú pre jedinca vo veku do 2 rokov života. Takisto veľmi malé rozmery vretennej kosti tura (nález 19/10) indikujú mladý vek alebo veľmi malé rozmery. U posledných trvalých stoličiek ovce/kozy bola v dvoch prípadoch zaznamenaná stredná až ľahká abrázia naznačujúca vek zvierat viac ako 2 roky. Rohové výbežky kopy patrili zrejme

dospelej samici. Ramenná kosť z objektu 5 (nález 19/4) patrila koze staršej ako 1 rok. Ostatné úlomky kostí malých prežúvavcov nedovolili presnejší odhad veku.

Naopak, mladšie vekové kategórie boli vo väčšom množstve registrované u ošípanej. Dolná čeľusť so slabo opotrebovaným mliečnym premolárom poukazuje na jedinca vo veku 1 až 1,5 roka (nález 8/6). Druhá čiastočne zachovaná čeľusť (nález 6/1) svedčí o zabití samca vo veku vyššom ako 1,5 roka. Ďalšie kosti indikujú jatočný vek zhruba medzi prvým a druhým rokom. Smrť ošípaných starších ako 2 roky dokladajú štyri nálezy.

Pre ostatné druhy identifikované v súbore je odhad veku problematický. Prevalu dospelých jedincov ale možno predpokladať na základe veľkosti a charakteru povrchovej štruktúry kosti.

Tafonomická analýza

Povrchová štruktúra kostí bola v súbore relatívne dobre zachovaná. Pohybuje sa v rozmedzí stupňov 0–1 (podľa *Behrensmeyer 1978*), zatiaľ čo sfarbenie od svetložltej po hnedú. Skeletové elementy vykazujú stredný stupeň fragmentácie, t. j. väčšiu časť nálezov (54,1 %) tvoria väčšie alebo menšie fragmenty. Celá kosť (prípadne celá bez prirastených epifýz) sa v súbore vyskytuje ojedinele (14,1 % z NISP). Vysoká fragmentárnosť nálezov zo sídlisk je výsledkom rôznych tafonomických činiteľov, vrátane predátorov a človeka (*Lyman 1994*). Ohryz kostí psovitou šelmou bol pozorovaný spolu v 64 prípadoch – na kostiach tura, svine, ovce/kozy, husi, jeleňa a líšky,

Tabela 3. Rumanová-Tomanová. Kuchynské zásahy na kostiach. Kvantifikované podľa počtu prípadov.

Taxón	Typ zásahu						Počet zásahov
	Silný zárez	Orezávanie	Rozseknuté	Zárez ?	Rozseknuté ?	Rozštiepené ?	
<i>Equus caballus</i>	–	–	–	–	1	–	1
<i>Bos taurus</i>	–	1	2	–	3	3	9
<i>Sus domesticus</i>	1	1	1	–	2	3	8
<i>Ovis/Capra</i>	–	–	–	–	–	1	1
<i>Canis familiaris</i>	–	–	–	2	–	–	2
cf. <i>Anser domesticus</i>	–	–	–	–	1	–	1
<i>Cervus elaphus</i>	–	–	–	–	1	1	2
Stredne veľký cicavec	–	–	–	–	1	–	1
Spolu	1	2	3	2	9	8	25

ohryz hľodavcom v dvoch prípadoch – u ošípanej a hydiny.

S činnosťou človeka súvisí štiepenie dlhých kostí a zárezy alebo záseky kovovým predmetom (tabeľa 3). Charakter a umiestnenie týchto zásahov indikuje využívanie špiku, no najmä súvis s jatočným spracovaním tela zvierat a kuchynskou úpravou, t. j. porciovaním, orezávaním mäsa alebo šliach od kosti atď. S podobnou činnosťou môžu súvisieť aj zárezy na priečnom výbežku krčného stavca psa a holennej kosti koňa.

Na lokálne spracovanie kosti jasne poukazujú dva nálezy z Rumanovej, a to kompletne zachovaný prstový článok (*phalanx 1*) ošípanej z povrchovej vrstvy objektu 5 (hĺ. 0–0,3 m), ktorý je zrezaný na chrbtovej a brušnej strane do tvaru hranolčeka s rozmermi 15,71 × 35,57 mm (nález 9/2; obr. 11: A: 1) a ďalej poškodený prstový článok (*phalanx 1 anterior?*) tura domáceho z dna objektu 5/D, s vykrojeným žliabkom na chrbtovej strane kosti (nález 2/41; obr. 11: A: 3). Vysoký lesk povrchu a hladenie nerovností či hrán u ďalších nálezov – väčšinou krátkych kompaktných kostí – bez zásahov do ich prirodzeného tvaru evokuje minimálne manipuláciu s kosťami ako predmetmi človeka. Zahŕňajú prstový článok (*phalanx 1*) ošípanej z dna objektu 5/D (nález 8/4; obr. 11: A: 2), ďalší prstový článok (*phalanx lateralis*) ošípanej (nález 2/40) a členkovú kosť (*astragalus*) ovce (nález 2/39) zo začisťovania objektu 5/D. V týchto prípadoch nie je na základe makroskopie možné potvrdiť ani vylúčiť antropogénny pôvod modifikácií ich povrchu.

Kontakt kostí s otvoreným ohňom bol zaznamenaný u 18 fragmentov (*Bielichová 2021*). Pravdepodobne opálená vretenná kosť kury (hnedočierna až čierna farba pri zlome), silným žiarom prepálené stavce stredne veľkého cicavca (biela farba) a fragmenty tela parohu jeleňa z objektu 16 sú príkladom rôznej intenzity, prípadne času horenia zvyškov (obr. 12). Prepálený (hnedé až tehlové sfarbenie povrchu) bol azda aj fragment lopatky ošípanej z objektu 16 (nález 23/1).

Paleopatologické nálezy

Zaznamenané odchýlky od normálnej anatómie možno rozdeliť do dvoch kategórií – artropatie alebo choroby kĺbov a dentálne anomálie. Prvú skupinu reprezentujú krčné stavce z objektu 5 patriace azda psovi (nálezy 3/14 a 7/2;), ďalej kónský driekový stavec (21/1) a pravá stehnová kosť straky z objektu 16 (nález 24/9).

Krčné stavce psa (obr. 11: B: 2, 3) vykazujú mierne artrotické zmeny (*osteoarthritis*) na okrají kaudálnej a kraniálnej kĺbovej ploške, mierne

Obr. 11. Rumanová-Tomanová. A – opracované prstové články zvierat (1, 2 – *Sus domesticus*; 3 – *Bos taurus*); B – patologické zmeny na kostiach (1, 4 – hypoplázia skloviny na stoličkách koňa; 2, 3 – začínajúca osteoartrída na okraji kaudálnej a kranálnej kĺbovej plošky krčných stavcov psa (foto P. Červeň).

rozšírenie a čiastočné zhrubnutie, tvorené z malých zaguľatených kostných výrastkov (*exostosis*). Podobné postihnutie dvoch osamotene nájdených stavcov naznačuje, že mohli patriť tomu istému jedincovi (psovi). Takéto zmeny sa zvyknú dávať do súvisu s vyšším vekom alebo traumou (*Baker/Brothwell 1980, 115; Csispán/Daróczi-Szabó 2008, 78, obr. 10: 10*).

Konský driekový stavec (*vertebra lumbalis V/VI*) vykazuje deformáciu kĺbovej plošky na kaudálnom okraji ľavého rebrového výbežku (*processus costarius*), slúžiaceho pre spojenie s kranálnym okrajom ďalšieho stavca, resp. krídla kosti krížovej. Oválna ploška je neprirodzene rozšírená medio-kaudálnym smerom, v mieste prechodu do kostného výbežku. Mierna deformácia kaudálneho kĺbového výbežku (*processus articulares caudales*) bola zachytená na tom istom stavci vpravo. Podobné nálezy môžu súvisieť s vyšším vekom alebo zaťažovaním zvierateľa v práci (*Bartosiewicz/Gál 2013, 112–117*).

V prípade pravej stehnovej kosti straky je degeneratívnymi zmenami postihnutá jej proximálna časť (obr. 10: 3). Povrch hlavice stehnovej kosti (*caput femoris*) je porézny a deformovaný, pričom v mieste malého chochlíka (*trochanter minor*) prominuje a vytvára zreteľný zobákovitý výrastok (*osteofyt*). Panvové kosti straky sa nenašli, nevieme teda posúdiť patologické zmeny na príľahlej kĺbovej jamke (*acetabulum*). Dá sa predpokladať, že ide o stredne závažnú formu artritídy stehnového kĺbu (*coxarthrosis*), spôsobujúcu vtákovu bolesť a obmedzenie pohybu. Na vzniku takého stavu sa mohol podieľať jeden alebo viacero faktorov – infekcia, poranenie, vysoký vek, alebo obmedzenie pohybu (*Baron 2018, 227*).

Zaujímavým nálezom sú dva trvalé konské zuby z pravej hornej čeľuste azda jedného jedinca – pravdepodobne druhá stolička (*molar 2 superior*) z dna objektu 5D (nález 2/38) a črenový zub (*premolar superior*) z povrchovej vrstvy objektu 4 (nález 4/1).

Obr. 12. Rumanová-Tomanová. Pivnica objektu 16. Prepálené fragmenty parožia jeleňa lesného (foto P. Červeň).

Sklovina, resp. zubovina, je na povrchu oboch viditeľne deformovaná. V prípade premoláru (obr. 11: B: 4) je toto zhrubnutie líniové, orientované prične na dlhú os a manifestované po celom obvode zubu, v mieste krčku. V prípade moláru (obr. 11: B: 1) je nepravidelný defekt skloviny viditeľný len na vestibulárnej strane zubu. Takéto poruchy v tvorbe skloviny zubov, tzv. hypoplázia, indikuje stresové obdobie v živote jedinca, vyvolané ochorením, zmenou výživy, traumou či inými faktormi (Baker/Brothwell 1980, 143–145; Bartosiewicz/Gál 2013, 180–182).

Osteometria

Vzhľadom na fragmentárnosť materiálu bolo možné miery zaznamenať pre 35 skeletových elementov u ôsmich domácich a dvoch divo žijúcich druhov (tabela 4).

DISKUSIA

Neskorostredoveká dedina Tomanová

Interpretácia zaniknutých archeologických objektov preskúmaných archeologickým výskumom je diskutabilná. Z písomných prameňov sa dozvedáme, že zemianske kúrie bývali často postavené z dreva, dokonca sa niekedy takmer nelíšili od domov poddaných (Szabó 1968, 37). Objekt 16 z Rumanovej by mohol byť jednou z takýchto drevozemných kúrií. Jeho rozmery poukazujú na vyšší sociálny status obyvateľov domu. Nálezy železného kľúča a železnej ostrohy podporujú túto hypotézu. Medzi zemepanskými kúriami, bez ohľadu na to z akého materiálu boli zhotovené, bývali značné rozdiely. Jestvovali rozličné typy kúrií, od jednoduchých a nenáročných stavieb, podobných sedliackym domom, až po veľké a honosné sídla (Habovštiak 1985, 141). Objekt 16 sa nachádza na najvyššom bode

Tabela 4. Rumanová-Tomanová. Osteometrické údaje. Skratky mier podľa *A. von den Driesch (1976)*. Miery uvedené v milimetroch.

Taxa	Element	Miera	Poznámka
<i>Equus caballus</i>			
1/31	<i>molar 2 superior dx.</i>	L = 23,64; B = 23,60	starší jedinec s hypopláziou
<i>Bos taurus</i>			
1/15	<i>phalanx 1 anterior</i>	SD = 25,22	artefakt?
<i>Sus domesticus</i>			
1/17	<i>tibia sin.</i>	SD = 20,11	starší ako 2 roky
1/18	<i>tibia dx.</i>	SD = 17,70	–
1/21	<i>tibia sin.</i>	Bd = (30,21)	starší ako 2 roky
8/1	<i>metacarpus 4 sin.</i>	Bp = 16,70	1–2 roky
8/2	<i>metacarpus 5 sin.</i>	Bp = 17,30	mladší ako 2 roky
8/3	<i>phalanx 1</i>	GL = 33,22; Bp = 15,51; SD = 13,10; Bd = 14,31	starší ako 2 roky
8/4	<i>phalanx 1</i>	GI = 31,73; Bp = 15,40; SD = 12,45; Bd = 14,26	starší ako 2 roky, ohladený
<i>Ovis aries</i>			
2/39	<i>talus dx.</i>	GLI = 26,40; GLm = 24,60; DI = 13,80	ohladený povrch
<i>Capra hircus</i>			
10/2	<i>processus cornualis</i>	AvdD41 = 29,78; AvdD42 = 21,25	samica?
19/4	<i>humerus dx.</i>	Bd = 30,20; BT = 28,50	starší ako 10–12 mesiacov
<i>Ovis/Capra</i>			
3/1	<i>molar 3 inferior dx.</i>	L-M3 = 17,50; B-M3 = 11,00	starší ako 2 roky
3/2	<i>metatarsus 3/4</i>	SD = 11,00	–
8/11	<i>radius sin.</i>	SD = 15,80	–
<i>Canis familiaris</i>			
7/2	<i>vertebra cervicales</i>	BFcr = 15,70; BFcd = 18,00; Lfa = 28,00	adultus
<i>Gallus domesticus</i>			
2/36	<i>scapula sin.</i>	Dc = 8,60	–
7/4	<i>tibiotarsus dx.</i>	SD = 5,66	–
10/8	<i>tarsometatarsus sin.</i>	SD = 6,19; Bd = 13,40	samica?
<i>cf. Anser domesticus</i>			
20/10	<i>humerus sin.</i>	SD = 7,65	–
<i>cf. Vulpes vulpes</i>			
2/37	<i>radius dx.</i>	SD = 9,62	samec?
<i>Pica pica</i>			
24/1	<i>mandibula sin. et dx.</i>	GL = 52,67; LaF = 49,71; LS = 12,51	–
24/3	<i>scapula dx.</i>	GL = 42,26; Dc = 7,87	–
24/4	<i>humerus dx.</i>	GL = 44,72; Bp = 12,87; SD = 4,11; Bd = 10,81	–
24/5	<i>humerus sin.</i>	SD = 4,11; Bd = 10,85	–
24/6	<i>ulna dx.</i>	GL = 52,47; Bp = 7,39; Dp = 7,68; SD = 3,31; Dd = 6,42	–
24/7	<i>ulna sin.</i>	Bp = 7,30; Dp = 7,80; SD = 3,35	–
24/8	<i>femur sin.</i>	GL = 41,89; Lm = 40,17; Bp = 7,64; Tp = 4,36; SD = 3,33; Bd = 8,13; Td = 4,79	–
24/9	<i>femur dx.</i>	GL = 41,92; Bp = 9,42; Td = 7,17; SD = 3,39; Bd = 8,13; Td = 4,86;	coxarthrosis
24/10	<i>tibiotarsus dx.</i>	GL = 69,31; La = 67,68; Dp = 10,11; SD = 2,94; Bd = 6,48; Td = 5,92	–
24/11	<i>tibiotarsus sin.</i>	GL = 69,58; La = 68,89; Dp = 10,50; SD = 3,18; Bd = 6,55; Td = 5,88	–
24/12	<i>tarsometatarsus sin.</i>	GL = 50,49; Bp = 6,93; SD = 2,41; Bd = 4,63	–
24/13	<i>tarsometatarsus dx.</i>	GL = 50,39; Bp = 7,01; SD = 2,58; Bd = 4,53	–
24/14	<i>radius dx.</i>	Bd = 3,98; SD = 1,78	–
24/15	<i>coracoid dx.</i>	Bb = 8,21; BF = 7,82	–

skúmanej polohy. Geofyzikálny prieskum ukázal, že leží v severozápadnom rohu jej osídlenia. V písomných prameňoch sa vidiecke sídla šľachty na Slovensku v 14. stor. nazývajú kúrie alebo fortalície (*fortalitium*; *Menclová 1973, 427*).

Objekt 16 môžeme hypoteticky interpretovať buď ako veľký podpivničený sedliacky dom alebo drevozemnú kúriu. V jeho blízkosti bola odkrytá veľká sídlisková jama (objekt 5), ktorá mala schodiskový vstup zo severu. Objekt bol sekundárne použitý ako odpadová jama. Jeho primárne použitie má dva varianty – zdroj hliny na stavbu domu, alebo pivnica na skladovanie potravín (napr. mäsa). Takéto podzemné komory sa našli v Gorthe a Blažovciach (*Habovštiak 1985, 109*) a objekty tohto druhu sú časť nálezom v zaniknutých dedinách neskorého stredoveku v okolitých krajinách. Na Morave sa našli v Mstěniciach (*Nekuda 1972*) a v Pfaffenschlagu (*Nekuda 1975, 90*), v Maďarsku na lokalitách Sarvaly, Csút a Nagyváysony-Csepely (*Holl/Parádi 1981, 119–127; Parádi 1967, 65, 66*).

Datovanie

Na základe analýzy keramiky je možné sídliskové objekty približne datovať. V súbore sa vyskytujú predovšetkým hrncovité nádoby s vysoko vytiahnutým, rímsovito profilovaným okrajom. V menšej miere majú nádoby vysoko vytiahnuté, zložito profilované okraje. Tieto typy okrajov sú J. Hoššom zaradené do druhej až začiatku tretej etapy vývoja keramiky a datované do druhej polovice 14. až začiatku 15. stor. (*Hoššo 1988, 134, 135, obr. 3; 4*). V roku 1996 sumarizoval vývoj stredovekej keramiky na juhozápadnom Slovensku M. Ruttkay (*1996*), a to na základe dobre datovaných sídlisk pomocou mincí. Počtom nevelký keramický súbor z lokality Rumanová je porovnateľný so súbormi keramiky z Nitrianska, ale aj z ďalších lokalít. Z Nitry vystupuje hlavne súbor z Párovských Hájov, ktorý je datovaný do 15. stor., a to aj prostredníctvom mincí (*Ruttkay 1995, 574, obr. 10*). Analogické zvoncovité pokrievky pochádzajú zo zásobnicovej jamy v Rybníku, kde sú datované do prvej polovice 15. stor. (*Bátora 2002, 29; obr. 4: 1–3*). Aj na základe týchto poznatkov je možné datovať zánik neskorostredovej dediny Tomanová do prvej polovice 15. stor.

Konzumácia mäsa na vidieku

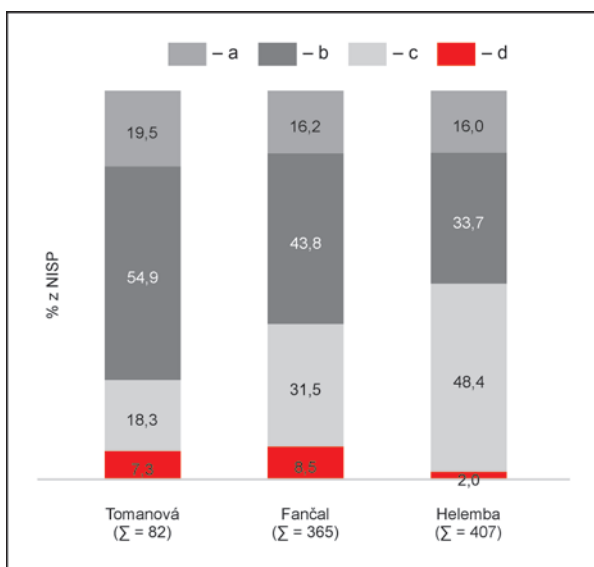
Vzhľadom na malé množstvo vyhodnotených zvieracích zvyškov treba výsledky výskumu zaniknutej dediny Tomanová považovať za pred-

bežné. Poskytujú však ďalšie nahliadnutie do jedálňička a živočíšneho hospodárstva jej neskorostredovekých obyvateľov. Analýza keramiky naznačuje, že odpad pochádzajúci z pivnice domu a zo zásobnej, resp. odpadovej jamy, reprezentuje dva časovo odlišné horizonty, pričom väčšia časť (75 %) reprezentuje koniec 14. až začiatok 15. stor. Vzhľadom na sortiment zvierat možno konštatovať, že v Tomanovej sa chovali a konzumovali zvieratá typické pre vrcholno- a neskorostredoveké dedinské sídliská – hovädzí dobytok, ošípaná, ovca, koza, kôň, pes, kura a hus. Podobne ako v iných dosiaľ hodnotených súboroch z vidieckych sídlisk z 13. až 16. stor. z územia Slovenska mali rozhodujúci podiel na výžive obyvateľstva domáce zvieratá so svojimi primárnymi (mäso, tuk) a sekundárnymi produktami (mlieko, vajcia a pod.). Podiel divých druhov je vo všeobecnosti nízky, čo naznačuje ich doplnkovú úlohu vo výžive, prípadne platnosť obmedzenia lovu divých zveri na vidieku (porovnaj *Ambros 1959; 1962; 1980a; 1980b*). Lopatka a metatarzus jeleňa so stopami po štiepení kostí svedčia o tom, že v dome 16 bola obohatením jedálňička aj divina. Interpretácia ohryzenej vretennej kosti líšky je ale z pohľadu výživy otáznna, hoci môže súvisieť s miestnymi loveckými aktivitami, podobne ako skelet straky (pozri nižšie).

Analogický archeozoologický skúmaný materiál pochádza zo 17 jam zo zaniknutej dediny Fančal pri Budmericiach (okr. Pezinok) zo 14.–15. stor. (*Ambros 1959; Polla 1959*). Okrem kuchynských odpadkov, ktoré obsahovali jediná kosť srnca, domáce cicavce či vtáky, tu bolo identifikovaných množstvo takmer neporušených kostier, zrejme pozostatkov uhynutých mačiek, psov, ošípanej, tura, kozy a hydiny. Tieto poskytli prvé poznatky o vzhľade domácich zvierat i úrovni chovateľstva v rámci poľnohospodárskej produkcie vidieka (*Ambros 1959, 562–564*). Možno konštatovať, že relatívne zastúpenie zvierat v odpade z dediny Fančal vykazuje podobnosť s dedinou Tomanová. Obe poukazujú na prevahu bravčového a hovädzieho mäsa v stravovaní ich obyvateľstva. Početné nálezy kostí hydiny v potravnom odpade, ale aj medzi uhynutými jedincami (kostrami v jamách) poukazujú tiež na rozvinutý chov hydiny a konzumáciu (nadprodukciiu?) kuracieho/husieho mäsa a slepačích vajec vo Fančali. Podobne ako v Tomanovej, sporadický výskyt kostí koňa nesvedčí v prospech konzumácie ich mäsa na vidieku. Prekvapivo zriedkavé sú vo Fančali kosti malých prežúvavcov, no ich chov a využitie produktov sú podľa C. Ambrosa nesporné (*Ambros 1959, 565*). Aj nálezy z Tomanovej dokladujú konzumáciu mäsa oviec a kôz, no početnosť ich kostí je vyššia (porovnateľná s turom) ako vo Fančali. Zdá sa teda, že minimálne v objekte 16 v Tomanovej

sa po bravčovom konzumovalo častejšie aj ovčie a kozie mäso.

Vidiecke prostredie neskorého stredoveku (13.–16. stor.) reprezentuje aj súbor zvieracích zvyškov z Chľaby (okr. Nové zámky). V polohe Dunaj, km 1711, bolo odkrytých viacero sídliskových objektov – chát, pecí a odpadových jám v blízkosti sakrálnnej stavby – tvoriacich súčasť zaniknutej obce Helemba/Chlemba (Hanuliak/Zábojník 1981). Podstatná časť nálezového inventára (vyše 80 %) pochádza z 15.–16. stor. (Hanuliak/Zábojník 1981, 507). Zvieracie zvyšky predstavujú odpad z mäsitej potravy, sú väčšinou rozbité, so stopami po sekaní a rezaní. Naznačujú, že miestne obyvateľstvo, podobne ako vo Fančali a Tomanovej, krylo prevažnú spotrebu mäsa chovom hovädzieho dobytku a ošípanej. Kostí ovce/kozy a hydiny boli identifikované vo výrazne menšom množstve, pes a kôň ojedinele (Ambros 1980b, 25, 26). Až potiaľto sortiment v Helemba korešponduje s ostatnými lokalitami, no jej poloha v bezprostrednej blízkosti Dunaja a lužných lesov podmienila obohatenie jedálneho aj o iné druhy mäsa. Identifikované boli rôzne druhy divej zveri – jeleň, srnec, zajac, bobor – i bližšie neurčené ryby a riečne mäkkýše. Množstvo rybích šupín, zachytených pri terénnom výskume voľným okom ukázalo, že rybolov tu nebol iba sezónnym zdrojom obživy (Ambros 1980b, 26). Aj iné nálezy (napr. časť harpúny) a písomné pramene spájajú Helemba s rybárstvom a konaním rybných trhov už koncom raného stredoveku (Hanuliak/Zábojník 1981, 510).

Obr. 13. Zastúpenie kostí najväčších producentov mäsa na vidieckych stredovekých sídliskách z územia Slovenska (dáta podľa Ambros 1959; 1962; 1980a; 1980b). Legenda: a – ovca/koza; b – ošípaná; c – tur; d – kôň.

V závere teda možno konštatovať, že dosiaľ analyzované archeozoologické nálezy z dedinských vrcholnostredovekých sídlisk svedčia o obľube bravčového (Tomanová a Fančal) alebo hovädzieho (Helemba) mäsa. V preskúmaných dedinách sa v menšej miere konzumovalo ovčie, kozie a hydinové mäso (obr. 13). Kôň patril k jatočným zvieratám príležitostne, no konzumácia jeho mäsa na skúmaných lokalitách vrátane Tomanovej je, aj vzhľadom na stopy po štiepaní kostí a zistených patológiách poukazujúcich na zhoršený zdravotný stav jedinca, pravdepodobná. Ojedinele sa vyskytujúce kosti psa zatiaľ nemožno v kontexte výživy interpretovať, hoci vo Fančali sa cynofágia pripúšťa (Ambros 1959, 566). Vyšší podiel diviny a rýb bol zaznamenaný v zaniknutej (rybárskej?) osade Helemba, kde zrejme špecifické zamestnanie obyvateľstva ovplyvnilo aj výber a rozmanitosť živočíšnych zdrojov obživy. Ku konzumácii rýb ako aj k rastlinnej potrave v Tomanovej sa budeme môcť bližšie vyjadriť až po spracovaní archeobotanických vzoriek z výskumu.

Straka a človek

Krkavcovité (*Corvidae*) vtáky patria k veľmi inteligentným a učentlivým stvoreniam. Straka má podobný pomer veľkosti mozgu k telu ako vodné cicavce alebo veľké opice. Štúdie ukazujú, že je schopná výroby nástrojov, imitácie ľudskej reči, žiaľu, hrania či práce v tíme. Tieto vtáky úspešne prešli aj tzv. zrkadlovým testom, ktorý dokazuje ich schopnosť sebaopoznania v odraze. Mláďatá vybrané z hniezda rýchlo krotnú, o čom svedčí aj príbeh straky Katy z nedávnej minulosti z Poltára. Keď ako mláďa vypadla z hniezda a zranila sa, ujal sa jej muž, ktorý ju po uzdravení plánoval vypustiť späť do prírody. Ona si však naňho zvykla a denne ho navštevovala. „Každé ráno priletí, ja ju v garáži nakrímim a keď sa naje, zohreje, odlieta preč. Nikdy však nie ďaleko. Zdržuje sa len niekde v okolí. Rada zalietne aj do bufetu na stanici, kde je chlapom vďačná, ak jej nalejú trochu piva do nejakej nádoby“ (<https://spravy.pravda.sk>). I tento príbeh dokladá, ako sa krkavcovité vtáky adaptovali na prostredie vytvorené človekom. Straky však neboli len priateľom, boli aj prenasledované, najmä na základe povier. Uvádza sa v nich, že „straka, v březnu zastřelená a na chlěvních dveřích pověšená, odhání, dle mínění lidí pověřivých, mouchy a nemoci od dobytka“, alebo „straka ve dvanáctinoci zastřelená, spálená a na prášek utlučená, zcela jistým prý je prostředkem proti padoucnici“ (Brehm 1905, 388).

Interpretácia čiastočne zachovanej kostry straky v pivnici domu 16 v kontexte stredovekého jedál-

nička je preto problematická, hoci lov pernatej zveri a úpravu mäsa krkavcovitých vtákov dokumentujú viaceré etnografické i historické pramene (napr. *Bednárík 1943*, 65, 68; *Letošťák/Kryštof 2001*, 102). Tzv. vtáčkarstvo, vrátane lovu spevavcov, bolo odpradávnou súčasťou poľovníctva (*Hudec 2017*, 352–355). Pre chudobnejšie vrstvy obyvateľstva to bol zdroj obživy a finančného príjmu, pre vyššiu spoločnosť zdroj zábavy. Chytení vtáci boli určení čiastočne pre kuchynské účely, sčasti ku klietkovému chovu. Žiaľ, ani pre jednu z podobných verzií nemáme pri náleze z Tomanovej relevantné dôkazy. Disponujeme len indíciami, ako je kontext (spodná vrstva zasypu deštrukcie) a neporušenosť skeletových elementov, ktoré ničím nenasvedčujú, že by reprezentovali zvyšky pokrmu predátora. Preto nemôžeme potvrdiť, či ide o úlovok človeka skladovaný v pivnici domu, domáci odchov vtáka, alebo prirodzený úhyn starého jedinca s hendikepom (patologický nález na bedrovom kĺbe).

ZÁVER

Archeologický výskum severovýchodne od intravilánu Rumanovej priniesol priame doklady o zaniknutej dedine Tomanová. Preskúmané sídliskové objekty na základe analýzy materiálu datujeme do konca 14. až začiatku 15. stor. Postupne sme identifikovali väčšiu obytnú stavbu a jej hospodár-

ske zázemie (zásobná jama, odpadová jama, pec, menšie kolové konštrukcie). Materiálna kultúra dokumentuje vyššie postavenie obyvateľov domu. Medzi drobnými predmetmi sa objavuje železný kľúč, pracky opaskov a fragment ostrohy. V kuchyni dominoval hrniec, ale objavujú sa aj väčšie misy, džbány a pokrievky. Na uskladnenie potravinových zásob slúžili veľké hlinené zásobnice. Zaujímavé sú aj nálezy z praveku, ktoré boli objavené v zásype stredovekých objektov. Ide iba o pár zlomkov (obr. 7: 11, 12, 16; 9: 3), dokladajú však staršie osídlenie tejto polohy.

Archeozoologická analýza priniesla poznatky o konzumácii mäsitej potravy a využití zvierat v neskorostredovekej dedine. Obyvatelia chovali hovädzí dobytok, ošípanú, ovcu, kozu, psa, koňa, kuru a hus. Konzumovali prevažne bravčové, v menšej miere hovädzie a ovčie/kozíe mäso. Doplnkom bolo hydínové mäso, divina alebo konské mäso. Lov jelenej a kožušínovej zveri dokladajú nálezy kostí a parožia jeleňa a košť líšky. Kostra straky s postihnutím bedrového kĺbu z podlahy pivnice domu 16 môže súvisieť s vtáčkarstvom a konzumáciou drobného vtáctva. Materiál poskytol aj doklady domáceho spracovania kosti (nálezy jednoducho opracovaných prstových článkov ošípanej a tura). Výskum tak, aj napriek svojmu malému rozsahu, priniesol množstvo nových poznatkov o architektúre a živote v neskorostredovekej dedine Tomanová pri Rumanovej.

LITERATÚRA

- Ambros 1959* – C. Ambros: Chov zvierat v stredovekej osade Budmerice. *Slovenský národopis* 7, 1959, 560–568.
- Ambros 1962* – C. Ambros: Zvieracie kosti zo stredovekých jám v Budmericiach. *Acta Facultatis rerum Naturalium Universitatis Comenianae. Anthropologia* 7, 1962, 267–316.
- Ambros 1980a* – C. Ambros: Archeozoologické nálezy z Bučian, Chľaby a Záhradného. *AVANS* 1978, 1980, 21–26.
- Ambros 1980b* – C. Ambros: Zvieracie zvyšky zo stredovekého sídliska v Chľabe. *AVANS* 1979, 1980, 21–28.
- Baker/Brothwell 1980* – J. R. Baker/D. R. Brothwell: *Animal Diseases in Archaeology*. Studies in archaeological science. London – New York 1980.
- Baron 2018* – H. Baron: From Arthrosis to Necrosis: Many, many Pathological Chickens from the Avar Cemetery at Vienna Csokorgasse, Austria. In: L. Bartosiewicz/E. Gál (eds.): *Care or Neglect? Evidence of Animal Disease in Archaeology. Proceedings of the 6th meeting of the Animal Palaeopathology Working Group of the International Council for Archaeozoology (ICAZ), Budapest, Hungary*. Oxford – Philadelphia 2018, 208–229.
- Bartosiewicz/Gál 2013* – L. Bartosiewicz/E. Gál: *Shuffling Nags, Lame Ducks. The Archaeology of Animal Disease*. Oxford 2013.
- Bátora 2002* – J. Bátor: Nález stredovekej keramiky v Rybníku. *AVANS* 2001, 2002, 29.
- Bednárík 1943* – R. Bednárík: *Ludové poľovníctvo na Slovensku*. Spisy Národopisného odboru Matice slovenskej 3. Martin 1943.
- Behrensmeyer 1978* – A. K. Behrensmeyer: Taphonomic and Ecologic Information from Bone Weathering. *Paleobiology* 4, 1978, 150–162.
- Brehm 1905* – A. E. Brehm: *Brehmův život zvířat. Díl II. Ptáci*. Překlad F. Nekut. Praha 1905.
- Csšipán/Daróczy-Szabó 2008* – P. Csšipán/L. Daróczy-Szabó: Animal diseases from medieval Buda. In: Z. Mikliková/R. Thomas (eds.): *Current Research in Animal Palaeopathology. Proceedings of the Second ICAZ Animal Palaeopathology Working Group Conference*. BAR International Series 1844. Oxford 2008, 74–79.
- Driesch 1976* – A. von den Driesch: *A guide to the measurement of animal bone from archaeological sites*. Peabody Museum Bulletin 1. Harvard 1976.
- Fusek 1994* – G. Fusek: Sídliskový nález z Rumanovej. *AVANS* 1994, 1996, 58.
- Goš/Karel 1992* – V. Goš/J. Karel: Tvrz v Rýmaňov (okr. Bruntál). *Archaeologia historica* 17, 1992, 225–232.
- Habovštiak 1985* – A. Habovštiak: *Stredoveká dedina na Slovensku*. Fontes Archeologického ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave 7. Bratislava 1985.

- Hanuliak/Zábojník 1981 – M. Hanuliak/J. Zábojník: Najnovšie výsledky výskumu v Chľabe, okr. Nové Zámky. *Archaeologia historica* 6, 1981, 505–512.
- Holl/Parádi 1982 – I. Holl/N. Parádi: *Das mittelalterliche Dorf Sarvally*. Fontes Archeologici Hungariae. Budapest 1982.
- Hoššo 1983 – J. Hoššo: Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku. *Archaeologia historica* 8, 1983, 215–231.
- Hudec 2017 – K. Hudec: *Ptáci v českém životě a kultuře*. Praha 2017.
- Kolda 1936 – J. Kolda: *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřetelem k anatomii člověka*. Brno 1936.
- Letošťák/Kryštof 2001 – Ľ. Letošťák/A. Krištof: *Polovnické pasce v histórii lovu zveri*. Ružomberok 2001.
- Lyman 1994 – R. L. Lyman: *Vertebrate Taphonomy*. Cambridge Manuals in Archaeology. Cambridge 1994.
- Menclová 1973 – D. Menclová: Príspevok k typológii hradov, zámkov a kaštieľov na Slovensku. In: Š. PISOŇ: *Hradý zámky a kaštiele na Slovensku*. Bratislava, 399–446.
- Nekuda 1972 – V. Nekuda: Stredoveká ves Mstěníce. Deset let archeologického výskumu 1960–1970. *Vlastivědný věstník moravský* 24, 1972, 12–47.
- Nekuda 1975 – V. Nekuda: *Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. (Příspěvek k dějinám středověké vesnice)*. Studia Musei Moraviae. Brno 1975.
- Nevizánsky 2003 – G. Nevizánsky: Stredoveký sídliskový objekt z Rumanovej. *AVANS* 2002, 2003, 102, 103.
- Parádi 1967 – N. Parádi: A Hacz-Bendékpuszai árpád-kori edényégető kemence. *Archeologiai Értesítő* 94, 1967, 20–38.
- Poláková/Vlkolinská 2022 – Z. Poláková/I. Vlkolinská: Vrcholnostredoveké sídlisko v Rumanovej. In: M. Bača (ed.): *Pod stromom života. Zborník k 70. narodeninám Michala Slioku*. Studia Archaeologica et Mediaevalia 13. Bratislava 2021, 171–194.
- Polla 1959 – B. Polla: Stredoveké obilné jamy v Budmericiach. *Slovenský národopis* 7, 1959, 517–559.
- Ruttkay 1995 – M. Ruttkay: Príspevok k poznaniu stredovekej keramiky na juhozápadnom Slovensku. *Archaeologia historica* 20, 1995, 563–584.
- Ruttkay 1996 – M. Ruttkay: Die Grundveränderungen in der Keramikproduktion. *Pravěk. Nová řada* 6, 1996, 261–284.
- Ruttkay/Cheben/Ruttkayová 1994 – M. Ruttkay/I. Cheben/J. Ruttkayová: Výskum stredovekého opevneného sídliska v Branči-Velkej Vsi. *Archaeologia historica* 19, 1994, 229–241.
- Schmid 1972 – E. Schmid: *Atlas of animal bones. For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists. – Knochenatlas. Für Prähistoriker, Archäologen und Quartärgeologen*. Amsterdam – London – New York 1972.
- Silver 1969 – I. A. Silver: The ageing of domestic animals. In: D. R. Brothwell/E. S. Higgs (eds.): *Science in archaeology. A survey of progress and research (2nd edition)*. London 1969, 283–302.
- Szabó 1968 – I. Szabó: *A középkori magyar falu*. Budapest 1969.
- Španihel 2014 – S. Španihel: Stredoveká a novoveká keramika na severozápadnom Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 55, 2014, 141–181.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Hogeback 2016 – J. Hogeback: Eurasian Magpie: A True Bird Brain. *Encyclopedia Britannica*. 7. Sep. 2016. Dostupné na: <https://www.britannica.com/story/eurasian-magpie-a-true-bird-brain> [27. 1. 2022].
- <https://www.archeozoo.org> – <https://www.archeozoo.org/archeozootheque/upload/2021/04/11/20210411091404-6ff81705.pdf> [27. 1. 2022].
- <https://spravy.pravda.sk> – <https://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/211297-straka-kata-z-poltara-kasle-aj-nadava/> [11. 12. 2011]

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENE

- Bielichová 2021 – Z. Bielichová: *Osteologické nálezy zo zaniknutej dediny Tomanová pri Rumanovej*. Nitra 2021. Výskumná správa 20520/21. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.

Rukopis prijatý 28. 3. 2022

Abstract translated by Michal Holeščák
Summary translated by the authors

Mgr. Mário Bielič, PhD.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
mariobielič@seznam.cz

Mgr. Zora Bieličová
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
zora.miklikova@gmail.com

House of the Lamé Magpie

Archaeological and Archaeozoological Research of the Deserted Medieval Village of Tomanová

Mário Bielich – Zora Bielichová

SUMMARY

The archaeological research northeast of Rumanová (Nitra dist.) brought new evidence of the deserted village of Tomanová. Based on the analysis of the material, we date the investigated settlement features to the beginning of the 15th c. We identified a large residential building and its economic infrastructure (storage pit, waste pit, furnace, small wheel post-hole structure). The material culture documents high status of its inhabitants. Among the small objects, an iron key, belt buckles, and a spur fragment appeared. The pot dominated the kitchen, but larger bowls and jugs with lids also appear. Large clay containers were used to store food supplies. The findings from prehistoric times, which were discovered in the backfill of medieval building, are of interest. Although fragmentary, they prove the earlier occupation of the studied site.

The archaeozoological analysis has provided insights into the consumption of meat food and the use of animals in the deserted village. The locals kept cattle, pigs, sheep, goats, dogs, horses, and geese. They consumed mainly pork, and to a lesser extent beef and sheep/goat meat. The poultry, venison, and the horse meat can be considered a supplement. The hunting activities are evidenced by deer and fox remains. The skeleton of a magpie with a pathologically altered hip joint, which was found on the floor of the cellar of the house, may be related to hunting and consumption of small birds. However, it is possible that the bird was kept as a pet or sacrificed in connection with various superstitions and beliefs of the Middle Ages. The material analysed also contained several worked bones, suggesting domestic crafting of the bones and antler.

Fig. 1. Rumanová. Localization of medieval sites in the cadastre of the village. 1 – Horné pole; 2 – Tomanová; 3 – intravillan (house of P. Majzel); 4 – Pri križi (*Poláková/Vlkolinská 2022*; base map <https://zbgis.skgeodesy.sk/>).

Fig. 2. Rumanová-Horné pole. Selection of ceramic fragments (drawing Ž. Nagyová).

Fig. 3. Rumanová-Tomanová. Plan of the ditch from 2020–2021 (drawing by M. Bielich).

Fig. 4. Rumanová-Tomanová. Photogrammetry (author B. Balžan).

Fig. 5. Rumanová-Tomanová. Plans of selected objects (drawing by M. Bielich).

Fig. 6. Rumanová-Tomanová. Feature 5. Selection of ceramics (drawing by B. Arvaiová).

Fig. 7. Rumanová-Tomanová. Feature 5. Selection of ceramics (drawing by B. Arvaiová).

Fig. 8. Rumanová-Tomanová. Feature 16. Selection of ceramics (drawing by B. Arvaiová).

Fig. 9. Rumanová-Tomanová. Feature 16. Selection of ceramics (drawing by B. Arvaiová).

Fig. 10. Rumanová-Tomanová. Skeleton of the magpie. 1 – state of preservation; 2 – overall view of the bones; 3a–c – details of the pathologically altered hip joint, three views, without scale (bird skeleton scheme retrieved from <https://www.archeozoo.org/>; photo P. Červeň).

Fig. 11. Rumanová-Tomanová. A – treated finger joints (1, 2 – *Sus domesticus*; 3 – *Bos taurus*); B – pathological changes on the bones (1, 4 – *enamel hypoplasia* in the horse molars; 2, 3 – *osteoarthritis* at the edge of the caudal and cranial articular surfaces of the dog's *cervical vertebrae* (photo P. Červeň).

Fig. 12. Rumanová-Tomanová. Cellar of house 16. Burnt fragments of an antler of a red deer (photo P. Červeň).

Fig. 13. Representation of the bones of the largest meat producers in rural medieval settlements from the territory of Slovakia (data from *Ambros 1959; 1962; 1980a; 1980b*). Legend: a – sheep/goat; b – pig; c – cattle; d – horse.

Tab. 1. Rumanová-Tomanová. Assortment of animal species from examined objects. Weight given in grams. Explanations: * – antler, s – skeleton. Quantified by the number and the weight of finds.

Tab. 2. Rumanová-Tomanová. Age structure of the identified animals. Quantified by the number of finds.

Tab. 3. Rumanová-Tomanová. Bone modifications related to carcass processing. Quantified by the number of cases.

Tab. 4. Rumanová-Tomanová. Osteometric data (mm). Measurement abbreviations after *A. von den Driesch (1976)*.

